

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU:

- CEGIELSKI 1968 = Jerzy Cegielski, *Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864–1964*, Warszawa 1968
- WESZPIŃSKI, ŻELICHOWSKI 2006 = Paweł Weszpiński, Ryszard Żelichowski, *Inżynierowie bez granic. Lindleyowskie plany Warszawy przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 2006
- ŻELICHOWSKI 2002 = Ryszard Żelichowski, *Lindleyowie. Dzieje inżynierskiego rodu*, Warszawa 2002

* * *

Ancient Sex. New Essays, ed. Ruby Blondell, Kirk Ormand, Columbus, The Ohio State University Press, 2015, ss. 342 + XII

Zagadnienie seksualności ludzi starożytności grecko-rzymskiej jest dziś ponownie *en vogue*. W ostatnich latach coraz liczniej ukazujące się prace nierzadko rewidują wcześniejsze ustalenia uczonych, wychodzących zazwyczaj od sugestywnych, niewolnych jednak od prezentystycznych wartościowań i przejawów wizji greckiego stosunku do seksu i erotyki autorstwa Michela Foucaulta. Rewolucjonizująca rola francuskiego uczonego jest wprawdzie niepodważalna — jego nowatorskie i twórcze podejście do badanej tematyki otworzyło nowe pole badań i zainspirowało kolejne pokolenia do spojrzenia na problem seksualności z zupełnie innej niż wcześniej perspektywy. Jego monumentalne dzieło niosło jednak ze sobą poważne niebezpieczeństwo nazbyt łatwego przyjęcia nieledwie przypuszczeń jako bezspornych faktów. Pod wpływem książki K. J. Dovere (1978) — która wydana została drukiem po ukazaniu się pierwszego tomu *Historii seksualności* Foucaulta (1976) i spowołała prace tegoż uczonego nad tomem drugim (1984) — przyjął Foucault i niemalże „kanonizował” tę o rzekomym dychotomicznym postrzeganiu ról seksualnych przez Greków jako kluczowym elementem w ocenie zachowań seksualnych. Zgodnie z tą wykładnią, powtarzaną po ukazaniu się prac Dovere i Foucaulta bez mała bezrefleksyjnie niemal przez wszystkich, jedynym akceptowalnym społecznie wzorem zachowań seksualnych w świecie starożytności klasycznej było pełnienie przez starszego, dojrzałego mężczyznę aktywnej roli, podczas gdy młodszy, dojrzewający jeszcze chłopiec, miałby pełnić rolę pasywną. Pasywność chłopca w stosunku pederastycznym odpowiadać miałaby pasywności i subordynacji kobiety w relacji małżeńskiej. Podkreślanie dychotomii starszy/młodszy, dominujący/podporządkowany, aktywny/pasywny itd. stało się od czasu wydania prac wspomnianych uczonych dominującym, jeśli nie jedynym sposobem przedstawiania przez badaczy sposobu postrzegania sfery erotycznej

i seksualnej w świecie starożytnym (tak greckim, jak i rzymskim). Dopiero w kilku ostatnich latach zaczęto kwestionować ten jakoby fundamentalny podział ról w intymnych stosunkach międzyludzkich (najzagorzalszym krytykiem koncepcji penetracji, tj. aktywno/pasywnego wzorca, jest James D a v i d s o n¹), choć w dalszym ciągu wiele zagadnień dotyczących życia seksualnego czy stosunku do płci i płciowości ludzi antyku czeka na gruntowną refleksję.

Nowe spojrzenie na problem seksu w starożytności klasycznej mają oferować zebrane przez Ruby B l o n d e l l i Kirka O r m a n d a i wydane w 2015 r. eseje kilkorga mniej lub bardziej uznanych specjalistów w tej dziedzinie. Tom rozpoczyna wprowadzający artykuł autorstwa redaktorów książki, nie tylko omawiający pokrótce jej zawartość, lecz także przedstawiający zwięzły przegląd dotychczasowych badań i głównych tez dotyczących seksualności ludzi antyku (s. 1–22).

Rozdział pierwszy, najdłuższy z całego tomu, stanowi rozprawa Holta N. P a r k e r a , w której szczegółowej analizie poddane zostały przedstawienia różnego rodzaju stosunków seksualnych — zarówno z chłopcami, mężczyznami, jak i kobietami — oraz scen zalotów w ateńskiej ikonografii wazowej. Autor słusznie wykazuje przy tym, że sceny przedstawione na wazach nie są odbiciem rzeczywistych praktyk i nie przynoszą wobec tego wiarygodnych informacji o życiu seksualnym starożytnych. Wartościowym dodatkiem do artykułu Parkera jest szczegółowy katalog scen erotycznych w malarstwie wazowym (s. 23–142).

Kate G i l h u l y zajmuje się w swoim przyczynku geografią erotyki, tj. łączeniem w wyobraźni zbiorowej pewnych praktyk seksualnych z określoną przestrzenią geograficzną. Jako *case study* obrała autorka wyspę Lesbos, która — jak uczona ta przekonująco pokazuje — nie była w starożytności kojarzona z miłością lesbijską, a i urodzonej tam Safony właściwie nie łączono wówczas z tym rodzajem miłości. Popularna dziś asocjacja Safony i Lesbos z lesbijkami jest raczej pochodną powstałego w Atenach stereotypu o pięknych, pożądliwych i lubieżnych kobietach z Lesbos, wynikającego ze skojarzenia tej wyspy z uchodzącym za zmysłowy wschodniogreckim stylem muzyki. Kobiety z Lesbos, poprzez skojarzenie ze zmysłowym stylem muzycznym greckiego Wschodu, uzyskały dzięki wystawianym w Atenach komediom określoną tożsamość — skorych do seksu oralnego z mężczyznami (a nie ze sobą wzajemnie) rozpustnic. Przypadek ten prowadzi Gilhuly do dość odważnej hipotezy, że to dyskurs tworzy seksualność (s. 143–176).

Artykuł autorstwa młodej badaczki Julii S h a p i r o dotyczy z kolei pederastii i jej oceny społecznej w Atenach okresu klasycznego (s. 177–207). Autorka słusznie przeczy dominującej do niedawna w literaturze przedmiotu tezie, wedle której pederastia miałyby uchodzić za praktykę właściwą wyłącznie elitom i pogardzaną przez prosty ateński lud. Wyśmiewane w komedii attyckiej zachowania erotyczne dotyczą wyłącznie przypadków transgresji pewnych społecznych norm, określających przystojne i nieprzystojne zachowania, i dlatego nieuzasadnione jest interpretowanie tego rodzaju krytycznych uwag poetów komicznych jako wyrazu pogardy ludu do pederastii *per se*. Z różnego rodzaju źródeł, w tym przede wszystkim z mów sądowych, wyłania się obraz pederastii jako nie tylko całkowicie akceptowalnej, lecz także pochwalanej i zalecanej praktyki społecznej. Należy zauważyć, że

¹ Artykuł tego uczonego dostępny jest także polskiemu czytelnikowi w lekko okrojonej wersji: DAVIDSON 2011.

tekst Shapiro, choć zgrabnie napisany, nie wnosi nic nowego w stosunku do opublikowanej przed sześcioma laty monografii autorstwa piszącego niniejsze słowa².

Przedmiotem rozważań w przyczynku autorstwa Nancy W o r m a n są nie tyle właściwe praktyki seksualne, co służący do ich przedstawiania język, mianowicie metaforyka seksualna (s. 208–230). Autorka pokazuje znakomicie, że ateński dyskurs o seksie charakteryzowało częste użycie metaforycznych wyrażań. Niemniej posługiwanie się w mowie potocznej metaforami seksualnymi, jak słusznie zauważa Worman, nie mówi nic o stosunku użytkowników języka do danych praktyk seksualnych (dla przykładu, określając kogoś w polszczyźnie słowem „dupek”, nie wyobraża się tej osoby jako tylnej części ciała). Celem tej formy dyskursu było regulowanie zachowań obywateli nie tyle w sferze seksualnej, ile przede wszystkim w sferze publicznej.

Deborah K a m e n i Sarah L e v i n - R i c h a r d s o n przenoszą uwagę czytelnika do świata rzymskiego i, wychodząc od pompejańskich graffiti, szukają śladu „lubieżnych kobiet” (s. 231–252). Na podstawie analizy takich terminów jak np. *fututrix*, *fellatrix* czy *tribas* udało się autorkom błyskotliwie i przekonująco wykazać, jak bardzo mylące potrafi być dychotomiczne — aktywno/pasywne — ujęcie praktyk seksualnych (jak bowiem, posługując się tym rozróżnieniem, określić na przykład osobę wykonującą *fellatio*? Jest ona stroną pasywną czy aktywną?). Kamen i Levin-Richardson słusznie odchodzą od tego modelu i w swoich rozważaniach zwracają uwagę przede wszystkim na *sexual agency* historycznych aktorów. Wbrew powszechnemu wyobrażeniu owa *agency* w praktykach seksualnych charakteryzowała nie zawsze mężczyźni, lecz czasami także i kobiety (przypadek wspomnianych *fututrices*, *fellatrices* czy *tribades*).

Przedmiotem dogłębnej analizy Sandry B o e h r i n g e r jest z kolei jeden z *Dialogów kurtyzan* Lukiana (nr 5), w którym sportretowana została niejaka Megilla, czująca się nie kobietą, a mężczyzną (s. 253–284). *Andrike*, męska, jest przez to, że zarówno jej myśl (*gnome*), jak i pożądanie (*epithymia*) są typowo męskie. To zupełnie wyjątkowe świadectwo interpretowano w dotychczasowej literaturze przedmiotu — zdaniem Boehringer mylnie — jako świadectwo miłości lesbijskiej oraz tożsamości płciowej innej niż płeć biologiczna. Uczona ta jest jednak zdania, że dialog Lukiana jest pastiszem starożytnych wyobrażeń o płci, kobietach i gender; jej zdaniem jest to fantastyczny, nierealistyczny i dlatego tak bardzo komiczny obraz zachowań erotycznych, którego nie należy brać za historyczne świadectwo świadome odczuwanej tożsamości seksualnej.

Niemal jako emblemat homoerotyczności funkcjonuje od epoki wiktoriańskiej po czasy współczesne postać Antinusa, którego plastycznymi wyobrażeniami zajmuje się bliżej w swoim tekście Bryan E. B u r n s (s. 285–307). Badacz ten zgrabnie śledzi recepcję w sztuce materialnej i w dziełach literatury postaci młodego ukochanego cesarza Hadriana — postaci, która w ubiegłym stuleciu stała się ikoną subkultury gejowskiej.

Tom zamyka tekst podsumowujący pióra Davida M. H a l p e r i n a (s. 308–328), czołowego badacza (homo)seksualności i gender w świecie starożytnym i autora bez mała pionierskiego zbioru studiów *One Hundred Years of Homosexuality: And Other Essays on Greek Love* (wyd. w 1990 r.). Halperin pokrótce omawia zawarte w książce artykuły, ustosunkowuje

² MATUSZEWSKI 2011.

się do prezentowanych w nich tez i przedstawia swoje wrażenia dotyczące rozwoju badań nad seksualnością ludzi starożytności klasycznej w ostatnich latach.

Podsumowując, można powiedzieć, że niektóre zawarte w książce *Ancient Sex. New Essays* teksty przynoszą nowe spojrzenie na wiele zagadnień dotyczących starożytnych praktyk seksualnych i ich społecznego postrzegania. Wprawdzie nie dowie się czytelnik z jej kart nic na temat seksu małżeńskiego, ale prezentowane w niej rozważania o dyskursywnym konstruowaniu tożsamości seksualnej, zależności między tożsamością i statusem społecznym, podobieństwach i różnicach między współczesnym a starożytnym rozumieniem zachowań erotycznych mogą okazać się dla niejednego czytelnika inspirujące i zachęcić do dalszych badań tej złożonej problematyki.

Rafał Matuszewski
Universität Salzburg
Fachbereich Altertumswissenschaften

* * *

Vytautas Volungevičius, *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* [W cieniu zamku. Terytorium, społeczeństwo i władza w Wielkim Księstwie Litewskim], Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, Vilnius 2015, ss. 468

Prace naukowe poświęcone zamkom w Wielkim Księstwie Litewskim zaczęły powstawać już w pierwszej połowie XIX w.¹, przez długi czas problematyka ta nie była jednak przedmiotem szczególnego zainteresowania historiografii. Pierwsze opublikowane w formie książkowej opracowanie tego tematu w języku litewskim stanowi rozprawa Jonasa Basanavičiausa pt. *Apie senoves Lietuvos pylis* (O starożytnych zamkach litewskich) z 1891 r.² W przypadku niewątpliwie dominującej w tym obszarze badań humanistyki litewskiej żywsze zainteresowanie tematem zauważalne jest jednak dopiero od mniej więcej trzech dekad³. Należy wspomnieć przede wszystkim o dziesięciu tomach studiów dotyczących wileńskiego Zamku Dolnego, wychodzących w latach 1989–2015⁴, oraz o wydanych między 2005 a 2010 r. sze-

¹ Np. BALIŃSKI 1843.

² BASANAVIČIUS 1891.

³ VOLUNGEVIČIUS 2012, s. 4–5.

⁴ *Chronicon* 2011; *Chronicon* 2012; *Chronicon* 2015; *Vilniaus Žemutinė* 2006; *Vilniaus Žemutinė* 2007; *Vilniaus Žemutinės* 1989; *Vilniaus Žemutinės* 1991; *Vilniaus Žemutinės* 1995; *Vilniaus Žemutinės* 1999; *Vilniaus Žemutinės* 2003.